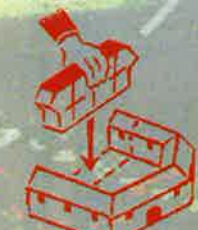
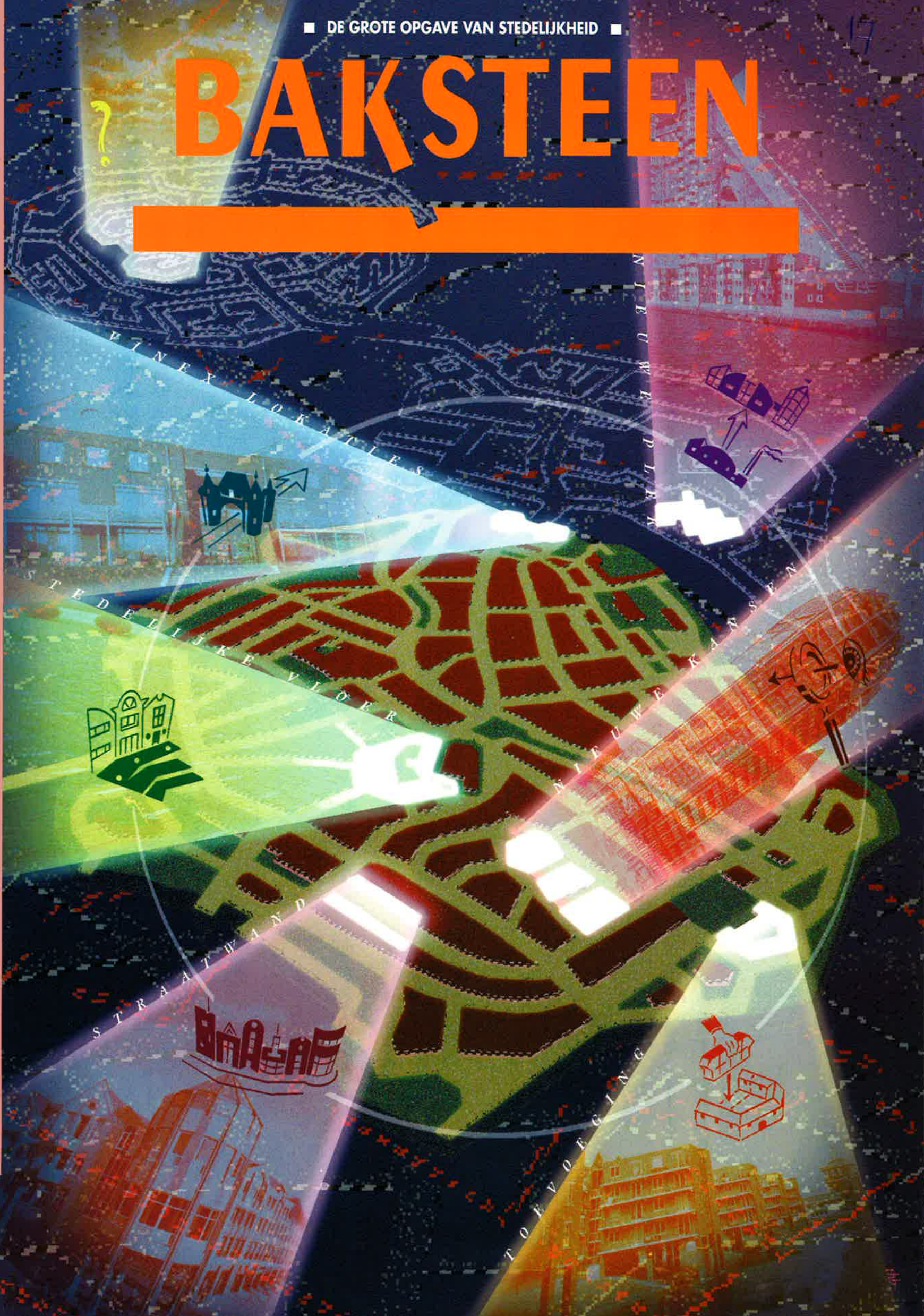

■ DE GROTE OPGAVE VAN STEDELIJKHEID ■

BAKSTEEN

UITGEVER

Koninklijk Verbond van
Nederlandse
Baksteenfabrikanten

HOOFDREDACTIE

Hans de Muinek Keizer

**REDACTIE EN
MEDEWERKERS**

Irma van der Fluit
Victor Freijser
Michiel Nieuwenhuys
Bart de Vries

**PRODUKTIE-
COÖRDINATIE**

Adviesbureau Hollander en
Van der Mey B.V., Den Haag

ART DIRECTION

Kees van de Wiel, Den Haag

VORMGEVING

Studio Tigges bNO, Voorburg

ZETWERK

Textpresse, Almere

LITHOGRAFIE

Nederlof Repro, Cruquius

DRUK

De Grafische, Haarlem

REDACTIE-ADRES

Koninginnegracht 95
2514 AK Den Haag
070-3549000

**ADRESWIJZIGING OF
VERZOEK OM TOEZENDING**

Richten aan het Koninklijk
Verbond van Nederlandse
Baksteenfabrikanten,
Postbus 51, 6994 ZH De Steeg
08309-59110

ISSN 0925-5923

Baksteen is een uitgave van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB), Postbus 51, 6994 ZH De Steeg. Het wordt in controlleerd distributie toegezonden aan architecten(bureaus) en stedenbouwkundigen, tuin- en landschapsarchitecten, opdrachtgevers in de bouw, ONRI-leden, centrale en lagere overheidsinstellingen, aannemers (VG-Bouw en NVOB-leden), HIBN-leden, onderwijsinstellingen en researchinstituten, (vak)pers en relaties van KNB. Copyright © 1995 KNB. Het overnemen van artikelen als bedoeld in artikel 15 van de Auteurswet is niet toegestaan.

KORT NIEUWS**3****DE STEDELIJKE CHIRURGEN****4**

Na de 19-eeuwse wijken komt nu ook de gordel '20-'40 onder het mes. Met hernieuwd oog voor harmonie. Want detoneren is uit de gratie.

Tekst: Jaap Huisman
Fotografie: Luuk Kramer, Robert Oerlemans, Van der Vlugt & Claus, Sybolt Voeten

ARCHITECTUUR DIE ACHTEROM KIJKT**8**

De stem des volks verwerpt de esthetische tour de force in steden. De tijd is rijp om gaten te dicht en de stad in het reine te brengen met haar verleden.

Tekst: Casper Postmaa
Fotografie: Sjaak Henselmans, Luuk Kramer, Rob van Loon, Robert Oerlemans

STRAATBAKSTEEN ALS INTEGREREND MATERIAAL**12**

De stadsvernieuwing fungeerde tot in de jaren tachtig onder het motto 'Bouwen voor de buurt'. De homogene structuur van de oude wijken had er echter onder te leiden.

Tekst: Ruud Ridderhof / Bart de Vries
Fotografie: Robert Oerlemans, Piet Rook, Kees van Son

STEDELIJKE THEMA'S VOOR NIEUWE WIJKEN**15**

Een reeks van stedelijke projecten beogen behalve woningnood te lenigen ook impulsen te geven en te ontvangen. Baksteen als drager van stedelijkheid.

Tekst: Bart de Vries
Fotografie: Robert Oerlemans, Kim Zwarts, Holy Architectenmaatschap (tekening), KuiperCompagnons (tekening)

VOORSTELLINGEN VAN DE NIEUWE STAD**18**

Onder leiding van Bert van Meggelen discussieerden Sjoerd Soeters, Gert Urhahn, Klaus Vollmer, Ashok Bhalotra en Adriaan Geuze over de opgaven van Vinex.

Fotografie: Kees van Son

MAAK VAN SPOUWMUUR GEEN RESTMAAT**22**

De luchtpouw lijkt in de opbouw van spouwmuurconstructies een restmaat te zijn geworden. De consultants van KNB raden dat echter sterk af.

Meer natuur door kleiwinning

Op 20 april 1995 tekenden het Wereld Natuur Fonds (WNF) en het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) een intentieverklaring over het plan 'Levende Rivieren'. Door deze samenwerking kan de baksteenindustrie een belangrijke bijdrage leveren aan het creëren van nieuwe natuurgebieden. Het plan voorziet in nieuwe natuurontwikkeling met de rivier als uitgangspunt. Hiervoor dient de rivier in zijn oorspronkelijke

staat hersteld te worden. Veel nevengeulen zijn in de loop der jaren met klei dichtgeslibd en daardoor is de oorspronkelijke loop niet meer zichtbaar. Omdat deze klei bruikbaar is voor de productie van bakstenen, heeft de baksteenindustrie

concrete plannen om in bepaalde gebieden de klei te winnen op een reliëfvolgende wijze. Door een secure afgravingmethode komen de nevengeulen weer tevoorschijn. De opbrengst is:

- grootschalige kleiwinning in

de uiterwaarden kan de hoge waterstanden aanzienlijk verlagen;

- langs de nevengeulen kunnen zich oobossen vestigen, vochtige rivierbossen die de Europese tegenhanger van het tropisch regenwoud zijn;

- de zalm kan weer in de Nederlandse rivieren leven. Door de nevengeulen ontstaat parallel aan de hoofdgeul een natuurlijke route voor vissen. Langs rivieren met stuwen zoals de Nederrijn en de Maas zijn nevengeulen een natuurlijk alternatief voor de huidige, kunstmatige vistrappen;
- er komen weer leefgebieden voor bodembewonende algen en filteraars. Deze algen en filteraars maken het voedsel uit de rivier beschikbaar voor de

- planten- en dierenwereld;
- in de uiterwaarden maakt het kleidek plaats voor een reliëfrijke, zandige bodem. Hier worden de geulen natter en de ruggen droger. Dit is gunstig voor typische stroomdalplanten en -dieren.

Informatiemap 'Ontwerpen met baksteen'

Binnenkort verschijnt een geheel nieuwe versie van deze map die in 1991 voor het eerst is verschenen. In dit naslagwerk worden alle aspecten van baksteen die tijdens de ontwerp- en bouwfase aan de orde komen behandeld. Er wordt o.a. ingegaan op produkteigenschappen, vormgeving, metselmortels en voegwerk, metsel- en straatsteenverbanden, bouw fysica en detaillering, rekenregels en dilataties, duurzaamheid en besteksomschrijving. De map is verkrijgbaar bij KNB.

OP DE INTERNATIONALE BOUWBEURS 1995 TROK KNB SAMEN MET NVOB EN NMPB VEEL BELANGSTELLING DOOR DE INTRODUCTIE VAN DE NIEUWE LOGISTIEKE SYSTEMEN VOOR DE VERWERKING VAN BAKSTEEN OP DE BOUWPLAATS

Toevoegingen in de oude stad zijn geen nieuw verschijnsel. Maar na de 19-eeuwse wijken komen nu ook ruineuze exemplaren uit de gordel '20-'40 onder het mes. Wat opvalt in veel steden, is dat de nieuwe blokken zeer gepast ogen. Harmonie gaat voortaan boven het contrast.

DETONATIE IS UIT DE GRATIE

DE STEDELIJKE CHIRURGEN

Woningbouwcomplex Churchillaan, Adam (DKV)

Woningbouwcomplex Molukkenstraat, Adam (Duinker & Van der Torre)

*Hoogfrankrijk, Maastricht
(Charles Vandenhove)*

Natuurlijk hebben ze even hun bedenkingen gehad, toen ze gevraagd werden het befaamde hoekblok van Wijdeveld, bijgenaamd De Billen, te vervangen door nieuwbouw. Maar het was gewoon slecht, zegt Margreet Duinker van het bureau Duinker & Van der Torre, en dan valt er niet zo veel meer te marchanderen. De particuliere eigenaar had het lang verwaarloosd, met als gevolg dat de gevel zo ongeveer danste langs de Molukkenstraat in Amsterdam-Oost.

Duinker & Van der Torre hebben de kans gegrepen de accenten te verleggen. Ontwierp Wijdeveld een volledig symmetrisch en monumentaal blok in een stukje stad dat daarvoor eigenlijk niet geschikt was, Duinker & Van der Torre plaatsten de hoofdgevel aan de Molukkenstraat, een drukke verkeersader, en de zijvleugel, meer bescheiden, langs het spoorwegtalud. Om helemaal met Wijdeveld te breken, kozen ze voor veel glas, stucwerk en een beetje baksteen. 'Het complex bevond zich niet alleen in slechte staat, het was ook donker en klein,' verdedigt Duinker de radicale beslissing.

CHIRURGIE

Duinker & Van der Torre hebben een zekere reputatie opgebouwd met het vullen van de

gaten in de stad. Het Haagse bureau Geurst & Schulze doet dat op zijn beurt in Den Haag, het bureau DKV uit Rotterdam idem dito en dan is er nog Charles Vandenhove uit Luik die overal waar de historische binnenstad aan flarden ligt, als een chirurg bij de patiënt geroepen wordt. Zijn DKV en Duinker & Van der Torre modernisten pur sang, Vandenhove laat zijn beproefde idioom van klassieke maatvoering, decoratie en roedeverdeling op de façades los. Maar invullen, dat kan hij, zoals hij heeft bewezen aan de Da Costakade in Amsterdam (De Liefde), naast het Tetterodecomplex aan dezelfde kade en met Hoogfrankrijk in Maastricht. Geurst & Schulze nemen een middenpositie in, niet te modernistisch en altijd gevoelig voor de context, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het gebruik van speklagen in de Haagse Schilderswijk.

Hoewel de toevoegingen in de oude stad niet een verschijnsel van vandaag of gisteren zijn, is de reikwijdte ervan steeds groter geworden. Werden eerst bouwvallen in historische binnensteden vervangen, als rotte kiezen in een gebit, tegenwoordig komen ook ruïneuze exemplaren in de gordel '20-'40 voor opruiming in aanmerking, nadat eerder al een grote schoonmaak in de 19e-eeuwse wijken is gepleegd. Er is nog een ander verschil met de

TOEVOEGINGEN IN DE OUDE STAD
HEBBEN EEN STEEDS GROTERE
REIKWIJDTE GEKREGEN

*Woningbouwcomplex Molukkenstraat, A'dam
(Duinker & Van der Torre)*

HET HEDEN KNIPOOGT OP
ONNADRUKKELIJKE MANIER NAAR
HET VERLEDEN

vervangende nieuwbouw van twintig jaar geleden: de nieuwe blokken ogen gepast, kiezen eerder voor de harmonie dan voor het contrast, en spelen in op de traditie en de sfeer van de wijk.

NIET DETONEREN

Jeroen Geurst heeft met een invulling aan de Borneostraat in Den Haag een eigentijdse interpretatie gegeven van de bouwstijl van de 19e eeuw. Dat betekent een gebouw op een basement van natuursteen, horizontale raamstroken en een bakstenen gevel die eindigt in een top van stucwerk. De indeling volgt al evenzeer de traditionele plattegrond: achter de plint liggen de bergingen en een eetkeuken, daarboven bevindt zich de beletage. En zo werd er in een gat, geslagen door een bom uit de Tweede Wereldoorlog, een sjeke dubbele woning gedropt, die volgens Geurst geen letterlijke kopie is van de omringende bebouwing maar wel meezingt in het koor. Detoneren is uit de gratie.

Er bestaat zowaar iets als een richtingenstrijd in deze kleine tak van architectuur die trouwens niet onbelangrijk is voor het stadsbeeld. Geurst verklaart zich geen aanhanger van het

modernisme dat Duinker & Van der Torre en ook Mecanoo loslaten op een 19e-eeuwse wijk. Geurst: 'Het is alleen maar horizontaal, en het wordt daardoor een zwevende architectuur. Dat is het grootste verschil tussen de 19e en de 20e eeuw, heb ik ontdekt: het blok staat in de vorige eeuw nog op de grond en komt daar in deze eeuw van los.' Het geheim schuilt in de plint die door de modernisten wordt losgesneden van de bovenverdieping. 'Zo accentueer je de plaats van de vloeren. En door stucwerk te gebruiken wordt de gevel nog eens gedematerialiseerd. Het mag bij een modernist niet zwaar ogen.'

KORTE METTEN

Margreet Duinker erkent dat baksteen voor het bureau nieuw was, maar het was de strikte eis van Woningbouwvereniging Amsterdam-Zuid die elf open plekken in de Amsterdamse Pijp bebouwd wilde hebben. Baksteen, omdat De Pijp daaruit is opgetrokken. Duinker & Van der Torre zwoeren voordien bij stucwerk, bijvoorbeeld in het blok Van Die-menstraat in Den Haag.

Dat de modernistische stijl afsteekt bij het silhouet van De Pijp vindt Duinker niet zo sto-

rend. 'Het lengteperspectief van de straat geeft toch een uniform beeld. En wij hebben voor een kleur baksteen gekozen die in de buurt voorkomt, wij hebben de rooilijn en de daklijst aangehouden, wij hebben zelfs de verdiepingshoogte gevolgd hetgeen anderhalve etage voor de begane grond oplevert, geschikt dus voor winkels en bedrijven.'

Maar binnen schudt Duinker De Pijp resoluut van zich af. De panden zijn opvallend breed waardoor er voldoende daglicht binnenstroomt, ze hebben dankzij een vernuftig spel van schuifwanden een flexibele indeling en het open trappenhuis achter een glaswand vergroot niet alleen de sociale controle maar ook het contact. 'Je kunt zien wie er aanbelt.' Duinker maakt daarmee korte metten met de aannemersarchitectuur die over De Pijp is gestroomd en niet het beste woningtype heeft opgeleverd: donkere pijpenlaatjes met alkoven en smoezelige trappehuizen. Wijkt hun lucht-en-licht architectuur niet te sterk af van de verticale Pijp? Duinker betwijfelt het. 'Als je een straat inkijkt, heb je een horizontaal beeld met witte daklijsten, het ritme van de ramen en de sokkel.'

HUZARENSTUKJE IN BERLAGES PARADIJS

Pasten Duinker & Van der Torre in de sociale woningbouw naast de twee kleuren baksteen ook hout en golfplaat toe, DKV verruimde dat pakket nog eens met glasstenen en zwarte tegels voor een complex woningen aan de Churchillaan in Amsterdam-Zuid. Duinker, weliswaar jaloers dat een bureau mocht bouwen in Berlagés 'paradijs', plaatst een kanttekening bij het blok van DKV: de donkere kleur baksteen contrasteert te zeer met de gele zandtinten in de omgeving. Desalniettemin is het een geslaagd huzarenstukje geworden, terwijl toch vooraf iedereen eraan twijfelde of een gevelwand van Berlage een moderne indringer zou kunnen lijden.

Het antwoord is - dus - ja, omdat het blok niet alleen de rooilijnen en bouwhoogte aanhoudt maar ook de flauwe hoek markeert die de straat op dat punt maakt. Uitgerekend naast die hoek heeft DKV de centrale ingang geplaatst, een logischer plek is niet denkbaar. Wat deze invulling zo verteerbaar maakt, is de verfijnde combinatie van materialen, de houten kozijnen, de tegelplint en de afwezigheid van kleur. Het materiaal zelf, zo is de ongeschreven wet in de 'invularchitectuur' van dit moment, brengt de kleur in. Dat is vermoedelijk het kenmerkendste verschil met twintig jaar geleden, toen architecten kozen voor wild geschilderde kozijnen, balustrades en deuren. Het Moederhuis van Aldo van Eyck is daar de duidelijkste exponent van. Verfijnd is eveneens het complex waarmee Vandenhove een stuk niemandsland in Maas-

tricht volbouwde achter lage eenvoudige huizen uit de jaren dertig. Doordat het terrein verloopt, verspringt de plint per woning. Vandenhove beperkte zich niet tot de woningen alleen: ook de openbare ruimte wordt door klinkerpatronen en door objecten gemarkeerd. Daarmee bewijst Vandenhove dat hij niet louter façadebouw pleegt. De zorgvuldigheid in uitvoering waarborgt zijns inziens de duurzaamheid in gebruik. Ook al ligt Hoogfrankrijk geïsoleerd, een getto kan het daardoor niet worden.

SYNTHESE VAN STIJLEN

Dat in al deze complexen baksteen de boven- toon voert, is in de huidige architectuurstroming tamelijk vanzelfsprekend. Het materiaal veroudert mooier dan stucwerk en past daardoor beter bij de authentieke bebou-

wing, het is goedkoper en het is rustiger. Duinker: 'Toen rond 1983 de gevelisolatie werd geïntroduceerd en stucwerk in ieders bereik kwam, wilde iedere architect dat toepassen. Inmiddels kennen we ook de nadelen.' Geurst: 'Een van de positieve aspecten van het postmodernisme is dat er ook een herwaardering voor de 19e eeuw is gekomen, waardoor we nu mogen zoeken naar een synthese tussen alle stijlen.' En zo kan het gebeuren dat een klein blokje aan de Bilderdijkstraat in Den Haag is uitgerust met ramen in een bakstenen gevel met moderne aluminium louvre-schermen erboven. De verklaring van Geurst: 'Ramen zijn ogen, de louvres zijn de wimpers.' Zo knipoogt het heden naar het verleden.

Jaap Huisman

Gerard Doustraat, Den Haag (Holy Architectenmaatschap)

ARCHITECTUUR DIE

De Utrechtse architect Mart van Schijndel ontwierp in 1989 voor een Amsterdamse effectenbank een kantoor aan het Rokin. De typologie was die van een grachtenhuis, maar de kleuren waren heftig en de vormen gestroomlijnd. De bollende erker was bijvoorbeeld gemaakt van groen glas en volgens Van Schijndel was dat dezelfde tint waarmee in dat jaar de nieuwe Fiat Tipo de show stal.

EERHERSTEL VOOR DE STRAATWAND

Detail Stationsweg, Den Haag
(Charles Vandenhove)

АСНТЕЯОМ КИЖКТ

Links:
Vaillantlaan, Den Haag (plan Jo Coenen)
Midden:
Stationsweg Den Haag (Charles Vandenhove)
Rechts:
Gerard Douwstraat, Den Haag
(Holy Architectenmaatschap)

Het verband dat de Utrechtse architect legde met de Italiaanse auto van het jaar was niet toevallig. Van Schijndel meende dat hij de tijdgeest had begrepen. Zijn architectuur was design en zijn kleuren *à la mode*. Voor de snelle en gecomputeriseerde effectenhandelaars was zijn ontwerp het vehikel bij uitstek om vol gas de electronic highway mee op te scheuren. De Hagenaar Rainer Bullhorst had een paar jaar later net zo'n moment. Aan de Haagse Raamweg, waar nog altijd een vleugje Eline Vere valt op te snuiven, zette hij een zwart kantoorblokje tussen de negentiende-eeuwse gevels. Architectonisch leek het verantwoord; zijn raampartijen sloten aan op die van Couperus, het materiaalgebruik was chic. Maar toch stak er in Amsterdam en Den Haag een stormpje op.

Terwijl Van Schijndel en Bullhorst in de veronderstelling verkeerden dat de stad was uitgegroeid tot een organisme waarbinnen alles welkom was mits het maar kwaliteit had, verwierp de stem des volks de esthetische tour de force als een aanslag.

Bullhorst en Van Schijndel zijn er wellicht door overvallen, maar wie achterom kijkt, had de weersverandering kunnen zien aankomen. In het buitenland werd al veel openlijker over de reparatie van de stad gesproken, en door mensen als Jo Coenen werd het hier al openlijk beleden. Juist het hoge tempo van het leven heeft het verlangen naar de organische stad doen toenemen. Groeistuiptjes, zoals die van Bullhorst, worden daarin steeds minder gewaardeerd.

NATALINI

De tijd is dus rijp om de gaten te dichten, de stad weer in het reine te brengen met haar eigen verleden. Of nog sterker, de kloof te overbruggen tussen de architecten en haar gebruikers.

Vaillantlaan, Den Haag
(plan Jo Coenen/HTV)

*Gabriël Metsustraat
(Geurst & Schulze)*

*Achter- en voorzijden
's-Gravezandelaan, Den Haag
(Holy Architectenmaatschap)*

Nieuwbouwprojecten in stadsstraten maken in een toenemend aantal steden deze tendens zichtbaar. Denk aan Rudy Uytenhaak in Amsterdam en Holy en Geurst & Schulze in Den Haag. Toen de Italiaanse architect Adolfo Natalini een paar jaar geleden deelnam aan een competitie voor de Groningse binnenstad, sprak de uit deskundigen samengestelde beoordelingscommissie afkeurend over vals sentiment, maar in de publieksenquête haalde de Florentijn een klinkende overwinning. Op de plek waar eerst een modern kantoor stond, reconstrueerde hij de oude binnenstad. 'Wat ik in Groningen heb gedaan,' vertelt Natalini, 'is in de geest van de architectuur zoals die in Nederland van de renaissance tot Berlage is gebouwd. Elke plek heeft zijn eigen taal, ik probeer met mijn architectuur dat dialect te spreken.'

Misschien nog verder ging Natalini in Den Haag waar hij werd gevraagd in het project 'de Resident' binnen het stedenbouwkundig plan van de Oostenrijker Rob Krier een plein te

Czar Peterstraat, Adam (Rudy Uytenhaak)

DE TIJD IS RIJP OM GATEN TE
DICHTEN EN DE STAD WEER IN HET
REINETE BRENGEN MET HAAR
VERLEDEN

maken. Verstelwerk in een deel van de binnenstad waar geen weefsel meer vindbaar was; de stad die in de jaren zestig ontspoord was in een te snel proces van sloop en hoogbouw. 'Het is een heel merkwaardige locatie,' legt Natalini uit. 'Aan de ene kant de oude stad met zijn geschiedenis, het Binnenhof, het paleis en zijn pittoreske huizen en daar pal tegenaan gigantische kantoren, het ministerie van VROM en Richard Meiers stadhuis. Mijn plein ligt in het hart, maar het zal geen over-

gangsgebied worden. Ik zie het als mijn taak een stuk niemandsland bij de oude stad te voegen.'

Het Muzenplein is, vertelt de meester uit Florence, opgebouwd uit impressies die hij in de stad heeft verzameld. Hoge stadshuizen, rode baksteen, en arcades zoals je die op het Binnenhof ook hebt. Natalini hoopt dat het plein zich ooit over de stad zal ontfermen zoals het Lange Voorhout dat nu doet. Een huiskamer van de stad. Natalini: 'Dat gevoel had ik direct. Ik was nog nooit op het Lange Voorhout geweest, maar ik wist meteen dat ik thuis kwam. De gevels vertellen hun verhalen uit verschillende tijdperken. Het is bijna een archeologische vindplaats zoals daar de geschiedenis laagje voor laagje is opgebouwd. Als dat ook bij het Muzenplein lukt, dan is de stad dáár gerepareerd. Zover is het natuurlijk nog niet, het plein heeft geen geschiedenis en de herinneringen kleven nog niet aan de

gevels, maar ik zal zorgen dat het recept goed is.'

DUINEN

Architect Niels Pabbruwee heeft de reparatie van de stad tot een bijna hallucinerend niveau doorgevoerd. Hij rekte in Den Haag de oude stad uit tot plekken waar ze nooit eerder was geweest, zoals bijvoorbeeld aan de Duinlaan waar hij vorig jaar langs de duinrand een lange rij woningen bouwde in de stijl van de Nieuwe Haagse School (circa 1930). Niet alleen lijkt de gevelwand hier precies op die van de veel oudere Laan van Meerdervoort - zelfs de kleur van de baksteen is perfect geïmiteerd - het beeld roept ook een vreemde sensatie op. Zo moet Den Haag eruit hebben gezien toen het zijn eerste grote passen naar buiten maakte: deze huizen, nog met hun voeten in het ongerepte duinzand, aan de rand van de stad. Minder spectaculair treedt Pabbruwee op aan

de Koningin Emmakade waar zijn kleine herenhuizen naadloos in de gevelwand opgaan. Wie iets te hard voorbij rijdt, ziet ze niet eens. Je zou Pabbruwee kunnen verwijten dat hij met zijn reparatie het nieuwe niet verzoent met het oude, maar dat het heden in het verleden verdwijnt. In dat opzicht zijn de toevoegingen van Jeroen Geurst en Rens Schulze interessanter. In de Borneostraat en de Bilderdijkstraat, beide in Den Haag, staan hun huizen op een plint van gepolijst beton, zoals je die op zo veel plaatsen in de Residentie ziet, al zijn ze dan witgepleisterd. Die flirt met het verleden is zo effectief dat Geurst en Schulze boven dat witte voetstuk hun eigen gang kunnen gaan. Daar geven ze de laat-twintigste eeuw weer. Heel bescheiden, dat wel. Op het Rokin zullen ze waarschijnlijk nooit mogen bouwen.

Casper Postmaa

Tot het midden van de jaren tachtig werd onder de slogan 'bouwen voor de buurt' de Haagse Schilderswijk grondig vernieuwd. De oorspronkelijke heldere stedenbouwkundige structuur van de wijk raakte hierdoor echter sterk verbrokken. Het besef drong door dat er iets moest worden gedaan. Aandacht voor drie projecten die de stadsvloer nadrukkelijk bij de architectuur betrekken.

NATUURLIJK VERBOND STEDEBOUW EN ARCHITECTUUR

STRAATBAKSTEEN ALS INTEGREREND MATERIAAL

*Woningbouwproject
Doedijnstraat,
Jacob Catsstraat,
Jan Steenstraat,
Hoefkade,
Schilderswijk
Den Haag (Alvaro Siza)*

De stadsvernieuwing varieerde niet alleen in Den Haag veelvuldig op de homogene structuur van de oude wijken, ook andere steden trof dat lot. In de Schilderswijk werden nieuwe woningblokken vrij willekeurig in het patroon van de bestaande bebouwing en straten gevoegd. Het straatbeeld raakte verwilderd door een te grote variatie. De toenmalige wethouder Adrie Duivesteyn besloot dat 'bewonersvriendelijke' architecten met hun 'confectie-architectuur' uit de buurten geweerd moesten worden. Hij gaf het startsein voor een campagne waarin de culturele dimensie van het wonen centraal kwam te staan. De thema's 'buurtekultuur en kwaliteit' zouden in de tweede helft van de jaren tachtig de stadsvernieuwing in Den Haag richting geven, zoals de slogan 'bouwen voor de buurt' dat in de periode daarvoor had gedaan.

SIZA

De Portugees Alvaro Siza ontwierp in de tweede helft van de jaren tachtig twee woonblokken in de Schilderswijk: 'Punt' en 'Komma', het eerste deel van een reeks nieuwe generatie stadsvernieuwingprojecten. Siza ontwierp een uitgestrekt blok en herstelde daarmee de kenmerkende lange lijnen van de vroegere straten. De woningen worden ontsloten door middel van het archetypische Haagse portiek. Dit ontsluitingsprincipe was in onbruik geraakt en werd door Siza herontdekt. De detaillering van het project is uiterst zorgvuldig. De vormgeving is beheerst en terughoudend, een helder commentaar op de structuurloosheid die in de voorgaande periode was ontstaan.

Op een andere manier trachtte ook Jo Coenen op het Rijswijkseplein tot reparatie van de buurt te komen. Zijn project aan het drukke verkeersplein bestaat uit twee gebogen woonblokken die tezamen een ellips vormen. Aan de buitenzijde van het project, waar het grenst aan een doorgaande straat die naar het hart van de Schilderswijk voert, ontwierp Coenen in samenwerking met Hans Fransen het Hofwijckplein. Fransen: 'Het plein vormt eigenlijk een verhoogde plint waarop de woonblokken staan en biedt toegang tot een ondergrondse parkeergarage.' De Rotterdamse architect wilde een zacht, strakgespannen kleed maken en koos daarvoor een rode straatbaksteen. 'Ook al is dit een bescheiden pleintje, we wilden toch de aansluiting op de Schilderswijk herstellen. De kleur rood en baksteen komen daar veel voor.' Fransen besloot de voet van het plein en de trap die van het straatniveau omhoog voert in eenzelfde kleur metselsteen uit te voeren.

ONTMOETING STRAAT EN GEVEL

Alvaro Siza's volgende en laatste ontwerp voor de Schilderswijk werd bekroond met de Berlageprijs 1994. Het is een vervolg op de ontwikkeling van het stedenbouwkundige plan voor het gebied waarin ook 'Punt' en 'Komma' zijn gesitueerd. Het is een kloek woningbouwproject geworden, in een beheerste bruin-rode baksteenarchitectuur. Sober en streng gehanteerde stedenbouwkundige en architectonische middelen, 'een natuurlijk verbond' tussen stedenbouw en architectuur. Straatgevels zijn met opzet vlak gehouden en de kleur van de baksteen con-

*Hofwijckplein,
entree Schilderswijk
Den Haag
(Jo Coenen en
Hans Fransen)*

trasteert zo weinig mogelijk met de omgeving. De metselsteen is zelfs gebruikt om de overgang naar de straat te bepalen: een strook van ongeveer een halve meter breed is ermee bestraat.

Het binnenterrein van het nieuwe project vormt een organisch geheel door de samenhang tussen de plastisch ontworpen gevels en de terreininrichting voor de speelgelegenheid op de ondergrondse parkeergarage. De architectuur wordt vooral in het openbare gebied gekenmerkt door een uiterst terughoudend gebruik van middelen als plasticiteit, kleur of ornament. Siza laat zien dat een uitbundige middelen niet nodig zijn om kwalitatief hoogwaardig woonmilieu te creëren.

ECONOMISCH DENKEN

Siza zegt over de soberheid van zijn materiaaltoepassing: 'Esthetica was niet de voor-

naamste reden waarom ik baksteen heb toegepast. Baksteen is de minst kostbare manier om te kunnen bouwen volgens de hoge bouwfysische normen die gelden voor de sociale woningbouw in Holland. Baksteen is het resultaat van economisch denken. Elke architect die werkt in sociale woningbouw weet dat je weinig geld kunt besteden aan fijne detaillering. Met baksteen zijn goed te onderhouden gevels te maken die dankzij de spouwconstructie een hoge mate van comfort bieden.' Het spijt hem echter dat voor de bestrating rondom zijn projecten zijn keus niet overal is gevolgd. 'Straatbaksteen zou veel mooier zijn geweest,' oordeelt Siza.

Hans Fransen op zijn beurt is niet ontevreden met het Hofwijckplein. Hij zegt blij te zijn dat hij straatbaksteen kon toepassen, vanwege 'de integriteit van het materiaal'. Volgens Fran-

sen is de openbare ruimte een ondergeschoven kindje en wordt zij vaak mager toebedeeld. 'We hebben op het Hofwijckplein met één gebaar en met één soort materiaal de kleine ruimte redelijk samenhangend vorm kunnen geven.' In Coenens voetspoor is hij ook betrokken bij het stadsvernieuwingsproject Vaillantlaan, een belangrijke verkeersader in de Haagse Schilderswijk. Hij verkeert daardoor in de gelukkige omstandigheid de ontevredenheid van Siza over de bestrating rondom diens projecten te kunnen herstellen. 'We hebben ons werkgebied in goed overleg met de gemeente Den Haag zodanig kunnen vergroten dat we de bestrating rondom 'Punt' en 'Komma' kunnen meenemen en opnieuw mogen doen. We zullen het nu uitvoeren, zoals het Siza voor ogen heeft gestaan.'

Ruud Ridderhof/Bart de Vries

Hofwijckplein:
voet en trap
van het plein in
dezelfde kleur
(Jo Coenen en
Hans Fransen)

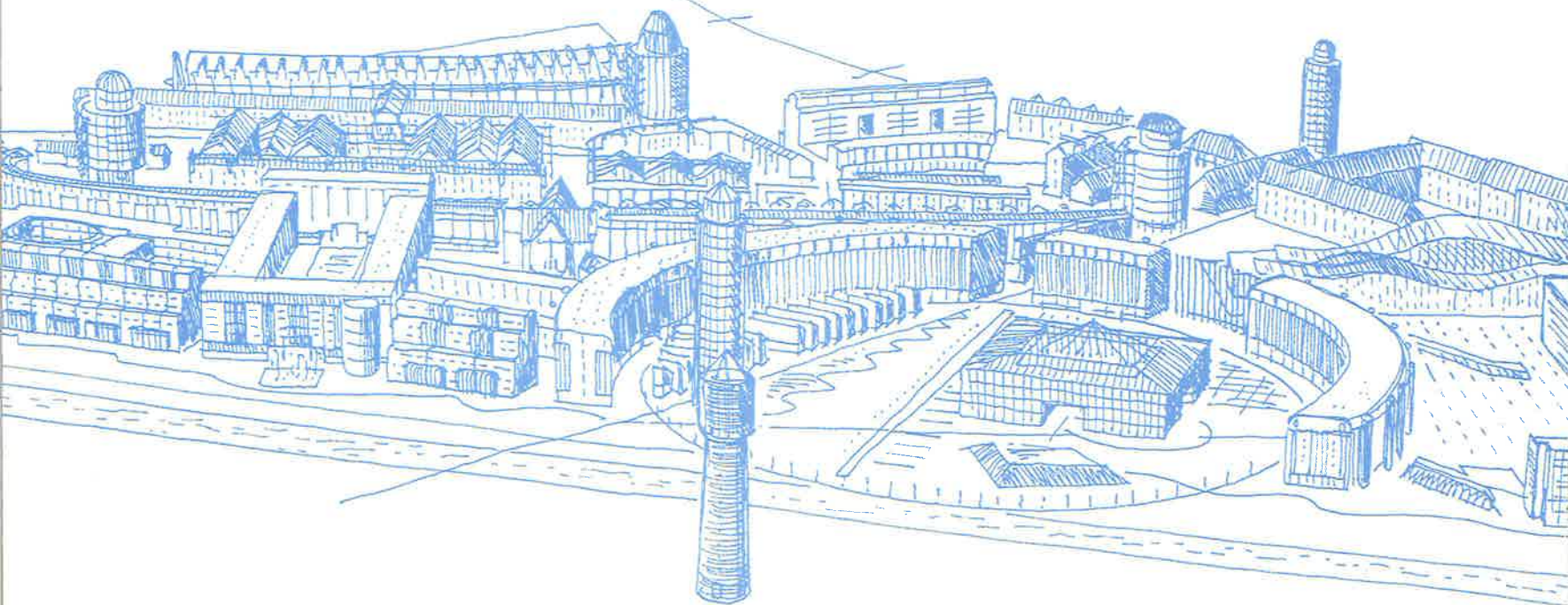

(H.O.L.Y. Architectenmaatschap)

STEDELIJKE THEMA'S VOOR NIEUWE GEBIEDEN

NIEUWE KAMERS VOOR DE STAD

Een aantal Nederlandse steden staat voor de opgave in de komende jaren nieuwe woongebieden te ontwikkelen. Er is daarbij sprake van een behoorlijke druk, want er is een dringende vraag naar woningen. In sommige steden komen voormalige industriegebieden vrij. De ontwikkeling daarvan moet nieuwe stedelijke impulsen opleveren.

*Woningbouw Porta 1, Céramique Maastricht
(Boosten Rats)*

Bonnefantenmuseum, Céramique Maastricht (Aldo Rossi)

Onder:
Bonniefantentemuseum,
Céramique Maastricht
(Aldo Rossi)
Rechts:
Woninggebouw Porta 2
Céramique Maastricht
(Theo Teeken)

In Maastricht bracht het vertrek van Koninklijke Sphinx 23 hectare land, recht tegenover het historische hart van de stad, binnen het bereik van het gemeentebestuur. Van het nieuwe stadsdeel Céramique zijn nu nog slechts enkele projecten gereed, maar één van de belangrijkste daarvan, het onlangs geopende Bonifantentemuseum, heeft al veel aandacht getrokken. De toren van het door Rossi ontworpen museum staat er als een beloftevols teken van wat nog komen gaat aan de Maas. Opvallend is voorts dat voor de invulling van het project aansluiting is gezocht bij architectonische thema's die het

nieuwe stadsdeel zowel karakter als een gevoel van historie moeten verlenen, getuige benamingen als de Porta, de Circussen en de Stoa. Wonen in Nederland met een Zuideuropees accent.

UITSTRALING

De gemeente Breda zal binnen afzienbare tijd het Chass terrein ontwikkelen. Het was ooit ingericht met kazernes en werd gebruikt als militair oefenterrein. Maar na het verdwijnen van de militaire functie bleef het Chass terrein een afgesloten gebied dat de ruimtelijke ontwikkeling van Breda duidelijk beïnvloed

heeft. Een aantal jaren geleden werd het gebied door de gemeente aangekocht om er het Stadskantoor, het Verhuurkantoor en de nieuwe schouwburg te bouwen. De echte blikvanger moet echter het Chassé Theater worden. 'De uitstraling van het gebouw op zijn omgeving zal aanzienlijk zijn,' merkt een gemeentebrochure hierover op.

Die laatste woorden houden meer in dan in eerste instantie het geval lijkt te zijn. Céramique in Maastricht en Chassé in Breda; ze kunnen worden aangevuld met een reeks van stedelijke projecten, hetzij in of dicht bij de oude stadskern gelegen of aan de randen daarvan gesitueerd, die alle beogen woningnood te lenigen en tegelijk stedelijke impulsen te geven en te ontvangen. Hoe

verschillend ook van opzet, de nieuwe stadsdelen van Haarlem (Enschede-terrein), Amsterdam (KNSM-eiland) of Den Haag (slachthuissterrein, 'de Resident') vertonen onmiskenbare overeenkomsten wat de ambitie aangaat om stedelijke allure te realiseren. In Breda formuleerde het uitverkoren plan van de Proper-Peter Stok Groep dit wellicht het meest beeldend. 'Breda is een huis met kamers,' stelt het plan van stedenbouwkundige Ashok Bhalotra (KuiperCompagnons). De verovering van het Chass terrein maakte het mogelijk nieuwe kamers aan het huis toe te voegen. 'Kamers waarin het onzichtbare van de stad wordt weerspiegeld (...), gemaakt om de nieuwe stedelijke economie te stimuleren.'

In Rotterdam, dat met de veelbesproken sprong over de Maas zeer tot de verbeelding spreekt, heeft het project de Kop van Zuid zich precies dat ook ten doel gesteld. De integrale ruimtelijke en economische vernieuwing van de stad, die een deel van haar functie aan de regio dreigde te verliezen, en *social return* (de sociaal-economische verbindingen tussen de Kop van Zuid en de omringende wijken) zijn belangrijke pijlers onder het project. Maar het project is vooral boeiend vanwege de wijze waarop in het ontwerp en de planmiddelen aandacht is gegeven aan materiaalgebruik als drager van stedelijke identiteit.

VRIJE RUIMTE

De verovering van de voormalige havengebieden in Rotterdam heeft haar voorgangers gehad in London (Docklands), Boston (Back Bay) en New York (Battery Park). Projecten die deels overigens al eens in dit blad zijn besproken. In afwijking van de aanpak voor deze projecten is in Rotterdam gekozen voor een masterplan dat is vastgelegd in een bestemmingsplan met de juridische vorm van een globaal eindplan. Dit laat de nodige speelruimte vrij voor projectontwikkelaars en hun architecten. 'Een avontuur met sturing' wordt het genoemd.

'De hoofdinfrastructuur is vastgelegd in een plankaart en voor deelgebieden bestaat een

DE TIEN VERDIEPINGEN HOGE TOREN
VAN BAKSTEEN STAAT ALS EEN
KRACHTIG MAAR OOK INGEHOUDEN
SIGNAAL OP HET PLEIN

eenvoudig en flexibel stelsel van bestemmingen,' verduidelijkt ir. Frank de Josselin de Jong, tuin- en landschapsarchitect en lid van het Projectbureau Kop van Zuid. 'Maar het bestemmingsplan is op bepaalde punten gedetailleerd. Er worden uitspraken gedaan over stedelijk karakter en er worden indicaties gegeven van de gewenste toekomstige kwaliteit.'

Maar zegt hij: 'Er zijn geen dwingende architectonische voorschriften. Het gaat ons er meer om te enthousiasmeren, om aanzetten tot kwaliteit te geven.' Ter illustratie neemt hij drie zogenaamde kwaliteitsboeken ter hand, die als aanvullende instrumenten op het bestemmingsplan zijn gemaakt. De Josselin De Jong: 'De kwaliteitsboeken zijn gericht op het tot uitdrukking brengen van de ontwerpthematiek van het masterplan. Ze zijn bestemd voor alle partijen die het plan verder ontwikkelen.'

AMBITIES

Hoe de kwaliteitsboeken in de praktijk werken, laat zich beschrijven aan de hand van de ervaringen van Menno Homan, architect van architectenmaatschap Homan/Osório Lobato/Yanovshtchinsky, kortweg Holy, uit Den Haag. Het bureau ontwierp in opdracht van de Stichting Studentenhuisvesting Rotterdam 202 wooneenheden op de Wilhelminapier. De nieuwbouw sluit aan op een bestaand pakhuis dat door Kiki van Rassel wordt ver-

bouwd tot een jongerenhuisvesting. Homan: 'De ambities die de gemeente in het kwaliteitsboek (het deel dat voorstellen bevat voor architectonische composities of materiaaltoepassingen, BdV) heeft neergelegd, zijn aanzienlijk. Aan de andere kant hebben wij te maken met een beperkt budget van de opdrachtgever. Je dreigt dan terecht te komen in het krachtenveld tussen het Qualityteam, dat als een soort superwelstand optreedt, en de opdrachtgever. De wijzigingen die op ons oorspronkelijke ontwerp werden gevraagd, leidden onverwacht tot een aanpassing van het stedenbouwkundig plan. Daardoor moesten we opnieuw van voren af aan beginnen.' Het gelukkige resultaat daarvan, 'Het Leidse Veem', toont zich als een spannend contrast tussen licht en zwaar, een spel van maat en schaal, hetgeen Homan omschrijft als een constante in het werk van Holy. Een tien verdiepingen hoge toren van baksteen staat als een krachtig en tegelijk ingehouden signaal op de hoek van het Wilhelminaplein, waar ook de brugaanlanding van de Erasmusbrug

is. Op straatniveau treedt de toren iets terug, een 'grote hap' die als 't ware wordt herhaald in de 'kleine happen' in de gevel die door de ramen worden gevormd. Zowel in de toren als in de daaraan geschakelde laagbouw versterken de extra diepe neggen de sensatie van materialiteit. De keuze van kleur voor steen en voeg zijn voor Homan van wezenlijk belang. 'Je moet op afstand al kunnen voelen wat je van dichtbij kunt aanraken.'

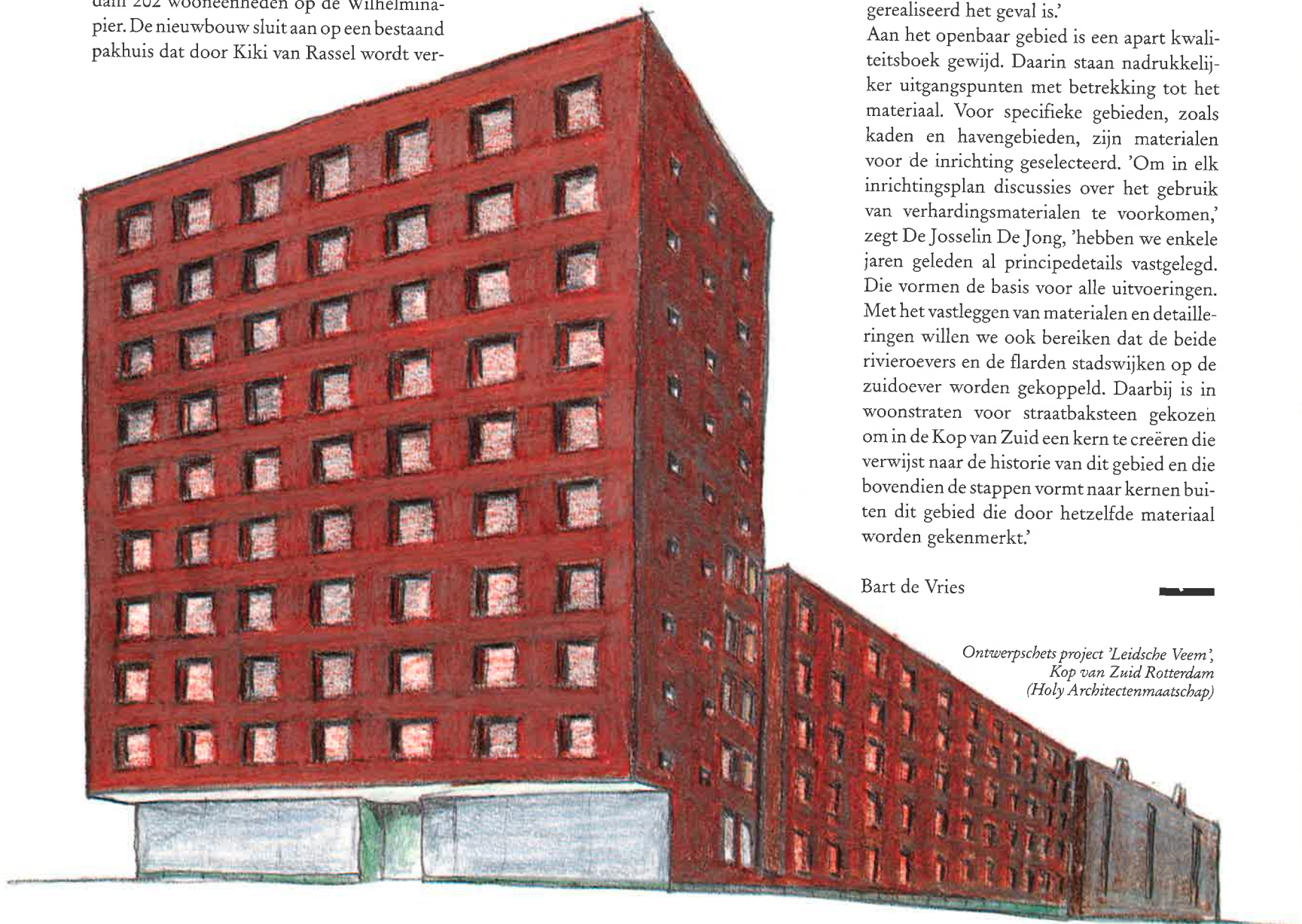
STEDELIJKHEID

Volgens De Josselin De Jong ondervinden de betrokken architecten bij de Kop van Zuid belangrijke voordelen van de aangereikte beelden in de kwaliteitsboeken. Bladerend wijst hij op de referentiebeelden, veelal in de vorm van beeldcollages, die bij de beschrijvingen van de verschillende deelplannen zijn gegeven. 'Echt expliciet over materiaal worden we nergens,' zegt hij, 'dus ook niet over baksteengebruik. Er wordt gestreefd naar stedelijkheid. De architectuur moet materialiseren vanuit de aangereikte beelden. Voor sommige plaatsen betekent dit dat massiviteit is gewenst, geslotenheid of stevigheid. Daar wordt dan in de referentiebeelden uitdrukking aan gegeven. Het is niet verwonderlijk dat dan baksteen wordt toegepast, zoals overigens voor diverse projecten die nu worden gerealiseerd het geval is.'

Aan het openbaar gebied is een apart kwaliteitsboek gewijd. Daarin staan nadrukkelijker uitgangspunten met betrekking tot het materiaal. Voor specifieke gebieden, zoals kaden en havengebieden, zijn materialen voor de inrichting geselecteerd. 'Om in elk inrichtingsplan discussies over het gebruik van verhardingsmaterialen te voorkomen,' zegt De Josselin De Jong, 'hebben we enkele jaren geleden al principedetails vastgelegd. Die vormen de basis voor alle uitvoeringen. Met het vastleggen van materialen en detailleringen willen we ook bereiken dat de beide rivieroeveren en de flarden stadswijken op de zuidoever worden gekoppeld. Daarbij is in woonstraten voor straatbaksteen gekozen om in de Kop van Zuid een kern te creëren die verwijst naar de historie van dit gebied en die bovendien de stappen vormt naar kernen buiten dit gebied die door hetzelfde materiaal worden gekenmerkt.'

Bart de Vries

*Ontwerpschets project 'Leidsche Veem',
Kop van Zuid Rotterdam
(Holy Architectenmaatschap)*

VOORSTELLINGEN VAN DE NIEUWE STAD

Welke wensdromen hebben stedenbouwkundigen over Vinex? Welke vrees bevangt hen als er over wordt gesproken? Over wat de architectuur de stedenbouw heeft te bieden, over nieuwe typologieën en over de levenskansen van idealisme. Onder leiding van Bert van Meggelen, directeur Academie voor Bouwkunde in Rotterdam, discussieerden vijf stedenbouwkundigen over de verleidingen van Vinex.

DE OPGAVEN VAN VINEX

Bert van Meggelen *In dit gezelschap zit een aantal mensen met een dubbele identiteit. Sjoerd Soeters is een architect die ook stedenbouw doet, Adriaan Geuze is een landschapsarchitect in de stedenbouw, terwijl ook Klaus Vollmer en Gert Urbahn dubbelrollen hebben. Alleen Ashok Bhalotra kun je een stedenbouwkundige pur sang noemen. Wat is jullie verhouding tot die drie vakgebieden: architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur?*

◆ **Sjoerd Soeters** Ik ben in de stedenbouw verdwaald. Dat komt vooral voort uit onvrede met wat bestaande stedenbouwkundige clichés de architectuur hebben te bieden en met wat de architectuur de stedenbouw aanreikt. Hoe kun je gebouwen zodanig in het landschap of in het stedelijk landschap neerzetten, dat ze méér zijn dan een optelling van losse gebouwen of een verzameling gebaren? Ik wil het gat tussen stedenbouw en architec-

tuur proberen te dichten.

★ **Adriaan Geuze** De eigentijdse opgave is het maken van een nieuwe typologie van wonen. Een nieuwe typologie van stad en buitenruimte. Het gaat nu om het aanreiken van nieuwe ideeën die al die drie disciplines tegelijk omvatten. De spil daarin is niet architectuur, maar de relatie tussen het openbare en het privégebied.

■ **Gert Urbahn** Er is lange tijd geen belang-

stelling geweest voor stedelijke vraagstukken. In de zeventiger jaren richtte iedereen zich op de schaal van de buurt. Pas halverwege de tachtiger jaren zijn stedelijke onderwerpen als 't ware herontdekt. Stedebouw is regelmatig doodverklaard en telkens zijn weer andere disciplines te hulp geschoten.

♦ **Klaus Vollmer** Ik heb ooit bewust gekozen voor de combinatie van landschap en stedebouw, omdat ik had begrepen dat die beide vakken eigenlijk in elkaar moeten versmelten. Eigenlijk ben ik er nu van overtuigd dat die drie disciplines intens met elkaar te maken zouden moeten hebben. Ik denk dat het voornamelijk de taak is van de stedebouwkundige om de filosofie, het enthousiasme, de idee in zijn essentie over te dragen op architecten.

♦ **Ashok Bhalotra** Die scheiding tussen disciplines bestaat voor mij niet. Vanuit de onderwijs traditie is men in Nederland gewend om direct een scheiding aan te brengen. Er was zo'n cliché dat wie kan ontwerpen in de architectuur verder mag gaan, en wie dat niet kan moet maar stedebouw doen. Dat is een kunstmatige scheiding en het échec van ons vak. In het stadsontwerp komen de architect, de stedebouwkundige, de ordenaar, de ontwerper - alles - bij elkaar. Je kunt eigenlijk geen cliché hanteren wat dit vak wel en niet is.

♦ **Gert Urhahn** Soms kun je niet anders dan scheiden want je kunt niet altijd alle factoren op alle ontwikkelingen voorzien. Voor dat geval moet je strategieën verzinnen om met onzekerheden om te gaan. Vaak zet je alvast stappen in ruimte en tijd zonder dat je het hele veld kunt overzien.

KERNBEGRIPPEN EN VINEX

Bert van Meggelen *De absolute kernbegrippen in jullie vak. Welke zijn dat als je aan de opgave van de Vinex-locaties denkt?*

♦ **Adriaan Geuze** Je moet de vraag waar de stedebouw over gaat heel praktisch beantwoorden. In Nederland moeten er gewoon afgrijselijk veel huizen gebouwd worden. Die kwantiteit kan niet worden bereikt met de huidige middelen. We moeten proberen de architectuur te temmen waar die uiting wil geven aan woningen met een sterke hang naar

smaak en decoratie. De architect moet zijn energie besteden aan het bedenken van nieuwe typen, waarin de relatie met het openbare gebied betekenis krijgt.

♦ **Sjoerd Soeters** Dat is een afleidingsmanoeuvre! Alles waar het woord *nieuw* voorkomt, wantrouw ik. De mens is conservatief. Hij grijpt naar comfortabele typologieën. Oude typologieën moeten nieuw leven in worden geblazen. Onder invloed van het functionalisme zijn we naar een soort minimum Existenz gegaan die niemand echt wil. Er is een schat van oudere comfortabele typologieën voor het oprapen. Dan blijft alleen nog het probleem over hoe je dat in een zo groot mogelijke dichtheid kunt produceren.

♦ **Adriaan Geuze** Dus nieuwe typen bedenken. Dat moet in relatie met het openbare domein. Jij koppelt een paar oude typen huizen, buitenruimten en landschap aan elkaar. Dan ontstaat er iets nieuws. Een nieuw type.

♦ **Sjoerd Soeters** Dat noem ik geen nieuw type. Dat is een soort Darwinistisch model. Iets kaals, duns en armoedigs wordt als 't

ware opnieuw opgetuigd. Het telkens proclameren van het nieuwe is zo verankerd in Nederland. We moeten steeds avantgardistische posities innemen. Die experimenteerzucht leidt tot gebouwen die je na tien jaar kunt afbreken. Stel je liever conservatief op, luister naar wat mensen willen.

♦ **Adriaan Geuze** De afwezigheid van stedelijkheid in uitbreidingswijken doet mij de schrik om het hart slaan. Je bent er zo niet klaar mee.

♦ **Ashok Bhalotra** Ik heb ook moeite met het steeds veranderen van het gereedschap.

♦ **Sjoerd Soeters** Maar ik probeer ook niet een soort symbolentaal voor stedebouw te bedenken waar je later de architectuur in kunt vullen. Architectuur moet het beeld voor de stedebouw maken en andersom moet de stedebouw de aanzet geven voor de architectonische invulling.

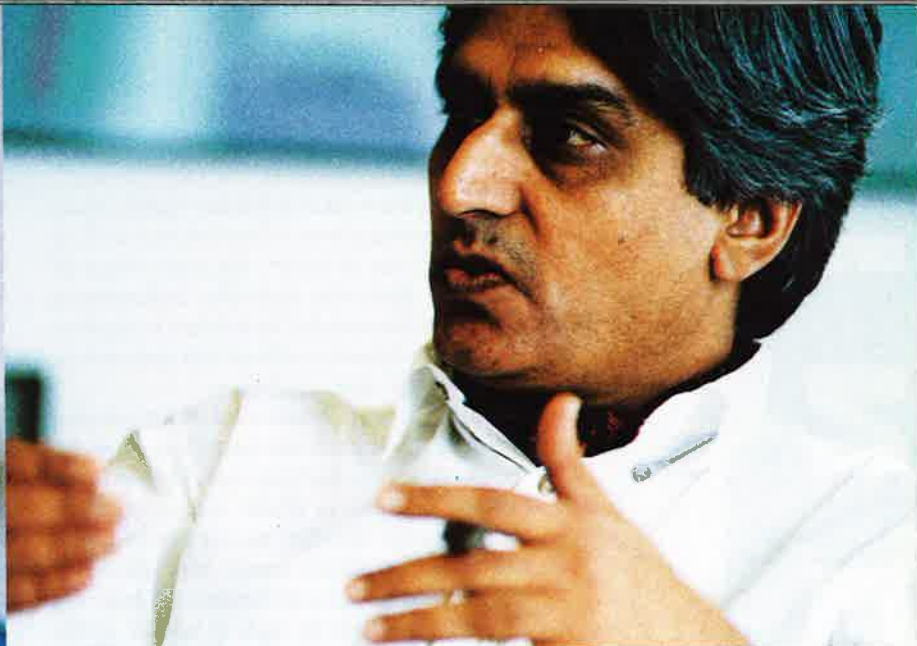
♦ **Ashok Bhalotra** Waar ik het mee eens ben, is dat je niet steeds een experiment moet aangaan. De stad is geen laboratorium waarin je kunt proefdraaien. We strijden steeds met onze grammatica. We gunnen ons niet de tijd

SJOERD SOETERS, ARCHITECT:
'REVITALISEER DE BESTAANDE STAD,
TREK ER MÉÉR GELD PER VIERKANTE
METER VOORUIT'

Bert van Meggelen

om die grammatica te gebruiken op een manier die verder gaat dan het schrijven van pulp fictie. We moeten met ons repertoire aan middelen poëzie maken. Waar ik bang voor ben is dat nieuwe typologieën alleen maar zullen betekenen dat alles nog kleiner kan. Het legitimeren van sociaal-economische armoede.

GERT UHRHAHN,
STEDEBOUWKUNDIGE:
'VINEX IS NIET ALLEEN EEN
WONINGOPGAVE'

★ **Adriaan Geuze** Wat ik niet snap, Ashok, is dat als je naar de kwantitatieve opgave kijkt en je kent de buitenwijken die we nu hebben, dan zeg je toch: we kunnen niet nog eens tien jaar

schillen aan de stad bouwen? Het kan niet anders of je moet de definitie van het privé-domein herzien...

◆ **Sjoerd Soeters** ...het gevaar van jouw stap...

★ **Adriaan Geuze** ...is dat ik dat vernieuwing noem en jullie niet...

◆ **Sjoerd Soeters** Nee, het gaat erom dat je de nadruk legt op de functionele vernieuwing van het woningcasco, terwijl ik daar niet zo veel vernieuwing zie. Als ik objectief naar mijn plan op het Java-eiland kijk, dan zijn het eigenlijk maar heel gewone woningen. Het type date we woon-werkwoningen noemen, maar er kan net zo goed een echtpaar met twee kinderen in.

OPGAVEN EN GEVAREN

Bert van Meggelen *Wat is wèl de opgave van Vinex?*

■ **Gert Uhrhahn** Het is in ieder geval niet alleen een woningbouwopgave. Dan ben je verkeerd bezig. Met Vinex veranderen de samenhangen, ook op het niveau van de stadsregio in de Randstad. Denk eens aan de stadsuitbreidingen zo'n honderd jaar geleden. Die opgave was veel groter. Het plan voor Amsterdam-Noord. Toen een waterbarrière in de vorm van de IJ, nu barrières in de vorm van snelwegen. In dat niet uitgevoerde plan werd Amsterdam-Noord ontwikkeld als een deel van de stad. Niet autonoom, zoals veel Vinex-locaties nu worden gezien.

◆ **Klaus Vollmer** Het gevaar van Vinex zit niet in die 500.000 woningen. Ik ben veel banger voor sociale segregatie.

◆ **Sjoerd Soeters** Dat is de helft van het probleem. De andere helft is de vlucht vooruit

door de markt vanwege alle procedures die je in grote steden moet doorlopen om een grotere dichtheid te kunnen maken. De stad is door de stadsvernieuwing negatief neergezet. In de stad zitten de zielepieten. We hebben dus ook een ronde voor de stad nodig. Geld investeren om de balans te herstellen. Doen we dat niet, dan springen nog meer mensen in de auto of het vliegtuig om ergens anders het weekend door te brengen.

■ **Gert Uhrhahn** Dat stuur je daarmee niet.

◆ **Sjoerd Soeters** Nou Gert, wat denk je van de stacaravan? De hele buurt gaat 's zomers en in het weekend op de camping zitten. Dat heeft te maken met de kwaliteit van de huisvesting.

● **Ashok Bhalotra** Nee, dat is ook de zwerver in ons. Camping en volkstuintje. Dat hoort bij Nederland.

◆ **Sjoerd Soeters** Ik zie niet wat de stacaravan met zwerven te maken heeft.

OUD OF NIEUW

Bert van Meggelen *Eerder werd er verband gelegd tussen Vinex en de stad en stedelijkheid. Wat moet er gebeuren in de stad? Sjoerd zei eerder: marktconform en doen wat mensen willen. Maar wat je net zei, gaat daar tegenin.*

◆ **Sjoerd Soeters** De stad wordt beurtelings als donker en gevaarlijk en dan weer als verleidelijk gezien. Dat is een golfbeweging. Ik geloof in de stad. Ik geloof in verdichting. Daar hoeft je geen nieuwe typen voor te bedenken. Zouden we alles wat in steden is opgebouwd weggooien, dan doen we aan kapitaalvernietiging. Onder het motto: dat is oud, oud, OUD! En dit is NIEUW! En dat nieuwe gaan we buiten de stad maken. Ik vind: revitaliseer de stad, trek er méér geld per vierkante meter voor uit. Ik geloof niet in de gedachte: de opgave is één miljoen woningen in het Groene Hart, en daar gaan we dan nieuwe modellen voor bedenken.

■ **Gert Uhrhahn** Maar even een probleem uit de praktijk. Bij een nieuw beleid hoort ook een strategie van instrumentarium en regelgeving. Dat heeft men voor Vinex niet ontwikkeld. Denk aan het verkooprecht van de grond. Speculatie alom. Je kunt dan fantasie-

ASHOK BHALOTRA,
STEDEBOUWKUNDIGE:
(KUIPERCOMPAGNONS)

'IK HOOR ALTIJD DE VRAAG: HOEVEEL
KOST HET? IK ZEG ALTIJD:
ONTZETTEND VEEL MOEITE, HEB JE
DAT ER VOOR OVER?'

ren en wensdromen wat je wilt, maar je moet een positie en instrumenten hebben om te kunnen sturen. Die hele discussie over subuurbaan of stedelijk. Ik zie dat stedelijke niet zo van de grond komen.

Bert van Meggelen *Het is vreemd. Enerzijds Vinex, anderzijds de traditionele steden. En aan deze tafel wordt gepleit voor een derde weg. Een intensivering en verbetering van de steden in plaats van nieuwe plekken te maken waarvan Gert zegt, ze zijn niet eens semi-urbaan. Eigenlijk niks dus.*

***Adriaan Geuze** De bestaande stedelijkheid in Nederland zijn de 19e-eeuwse wijken zoals van Berlage, waar je de stad echt opsnuift. Praten we over Vinex en over het doortrekken van continuïteit, dan moet je toch concluderen dat we een meer uitdagend type stad moeten maken. Ik blijf erbij dat we moeten streven naar nieuwe strategieën. Zodat je tegemoet kunt komen aan mensen met sub-urbane wensdromen, maar met typen die toch een grotere dichtheid halen.

♦ Klaus Vollmer Los van die paniekmakerij van 500.000 of zelfs één miljoen woningen, vind ik dat wat in Vinex ontbreekt de definitie is van wat in de Randstad géén stad is. Plus de definitie van wat wél stad is of moet worden. Die Vinex-nota is typisch een produkt van zijn tijd.

♦ Sjoerd Soeters De makelaar als stedebouwer...

■ Gert Urhahn Het heeft te maken met het vaste geloof van velen in de klassieke sturingsmechanismen, waarvan het de vraag is of die op het niveau van de Randstad nog voldoen.

♦ Klaus Vollmer Ik kom terug op de vraag: wat is onze opgave eigenlijk? Het gaat er niet alleen om hoe je tot grotere dichtheid komt. Eerder om: hoe benut je de stad beter? Wat is ons het tussenstedelijke milieu waard? Vijfvoudig grondgebruik, landschap en gebied dienstbaar maken aan de stad, dat zijn voor mij paradijselijke voorstellingen van de moderne stad. We moeten daarbij afstappen van die traditionele begrenzings waarbinnen gemeenten autonoom zijn. Vergeet die grenzen maar. Dan heb je een open situatie.

♦ Ashok Bhalotra Mijn betoog is andersom. Hoe definieer je de stad? Er zijn veel aspecten aan de stad. De economische stad, de culturele stad, de bestuurlijke stad, de voorzieningsstad, de natuurlijke topografie van de stad. Al die factoren geven de begrenzing van de stad aan. Is een stad als Utrecht geëquipeerd om die uitbreiding met 30.000 woningen aan te kunnen?

■ Gert Urhahn Je moet een integrerend kader zien te vinden om al die mogelijke aspecten te organiseren. En wat je wilt, bepaalt dat integratiekader. En dan is het maar de vraag of de grenzen van een bestuurlijke stadsprovincie ook de eenheid vormen waarvoor je de kwaliteiten wilt organiseren die je voor ogen staan.

♦ Sjoerd Soeters Volgens mij is er een geweldig conflict tussen de belangen die de rijksoverheid zegt te hebben en die van de steden. En die Vinex-locaties zijn een soort vlucht uit die tegenstelling.

*** Adriaan Geuze** Er is een aantal slecht geformuleerde opgaven in de ring gegooid en er staat een soort beleid tegenover. Maar er is veel verhuld. Iedereen zal nog schrikken als we boven water krijgen wat er eigenlijk moet gebeuren. Misschien volgt er dan een debat of we niet meer in de steden moeten bouwen. En of de aantallen niet te hoog zijn. Of, zoals Ashok vreest, we niet teveel voor één soort groep gaan bouwen. Dat debat vindt nu niet plaats.

■ Gert Urhahn Wie gaat het risico aan? Het gaat er om wie het grootste belang heeft. Die moet het grootste risico nemen. Misschien helpt het dat de woningbouwcoöperaties losser van de overheid kunnen opereren. Maar de overheid moet met strategieën komen om die geldstromen te kunnen sturen.

♦ Ashok Bhalotra Het definiëren van risico's moet plaatsvinden. We moeten van lotgenoten deelgenoten maken. De overheid, de particuliere sector, de bewoners en gebruikers. Wat ik telkens hoor bij het presenteren van plannen is de vraag: hoeveel kost het? Mijn antwoord is altijd: ontzettend veel... moeite. Heb je dat er voor over of niet? Dáár gaat 't om. Dat idealisme moeten we voortdurend centraal blijven stellen.

ADRIAAN GEUZE,

LANDSCHAPSARCHITECT (WEST 8):

'ALS VINEX VRAAGT OM HET DOORTREKKEN VAN CONTINUÏTEIT, DAN MOET JE TOCH CONCLUDEREN DAT WE EEN NIEUW TYPE UITDAGENDE STAD MOETEN MAKEN'

KLAUS VOLLMER,

STEDEBOUWKUNDIGE:

'WAT IN VINEX ONTBREEKT, IS DE DEFINITIE VAN WAT GÉÉN EN VAN WAT WÉL STAD IS'

VINEX

MAAK VAN LUCHTSPOUW GEEN RESTMAAT

De traditionele opbouw van spouwmuurconstructies voor gevels is in de loop van de tijd sterk gewijzigd. De luchtspouw lijkt daarin een restmaat of sluitpost te zijn geworden. Om een aantal redenen is het van belang om bijzondere aandacht aan de luchtspouw te wijden. Dit heeft inmiddels geleid tot het advies van KNB om voor gevels van baksteen een luchtspouw van minimaal 40 mm in de bouwplannen op te nemen.

Voor de isolatie-eis voor gevels uit het Bouwbesluit ($R_c=2,5$) heeft in veel bouwprojecten een vermindering van de luchtspouwbreedte opgeleverd. In veel gevallen werd en wordt een totale maat voor de spouwconstructie gehanteerd van 300 mm met het modulaire voordeel van dien. Dit resulteert op tekening in een opbouw van 100-100-100 mm voor respectievelijk het binnenspouwblad, de isolatie+luchtspouw en het buitenspouwblad. In aanmerking geno-

men dat de spouwisolatie vaak 80 mm dik wordt gekozen, blijft er 20 mm luchtspouw over (op tekening).

BOUWSCHADE

In de uitvoering zijn er twee factoren die tot verdere vermindering voeren. Ten eerste sluit het isolatiepakket regelmatig niet strak aan tegen het binnenspouwblad of bestaat de mogelijkheid om uit te bollen. Ten tweede is de aanwezigheid van speciebaarden aan de achterzijde van het buitenspouwblad bijna niet te vermijden en in ieder geval worden ze ook niet verwijderd. De marge voor het optreden van contactbruggen tussen isolatie en buitenspouwblad is dan geheel opgesoupeerd. Dit kan vochtdoorslag veroorzaken en ontsierende vlekken op de gevel.

Een andere reden voor het toepassen van een voldoende brede spouw is het verwerkingsgemak voor de metselaar. Deze moet zijn hand

goed kwijt kunnen achter de stenen die hij vermetstelt en daarbij niet iedere keer de isolatie als 't ware wegduwen om de stenen goed aan de draad te leggen.

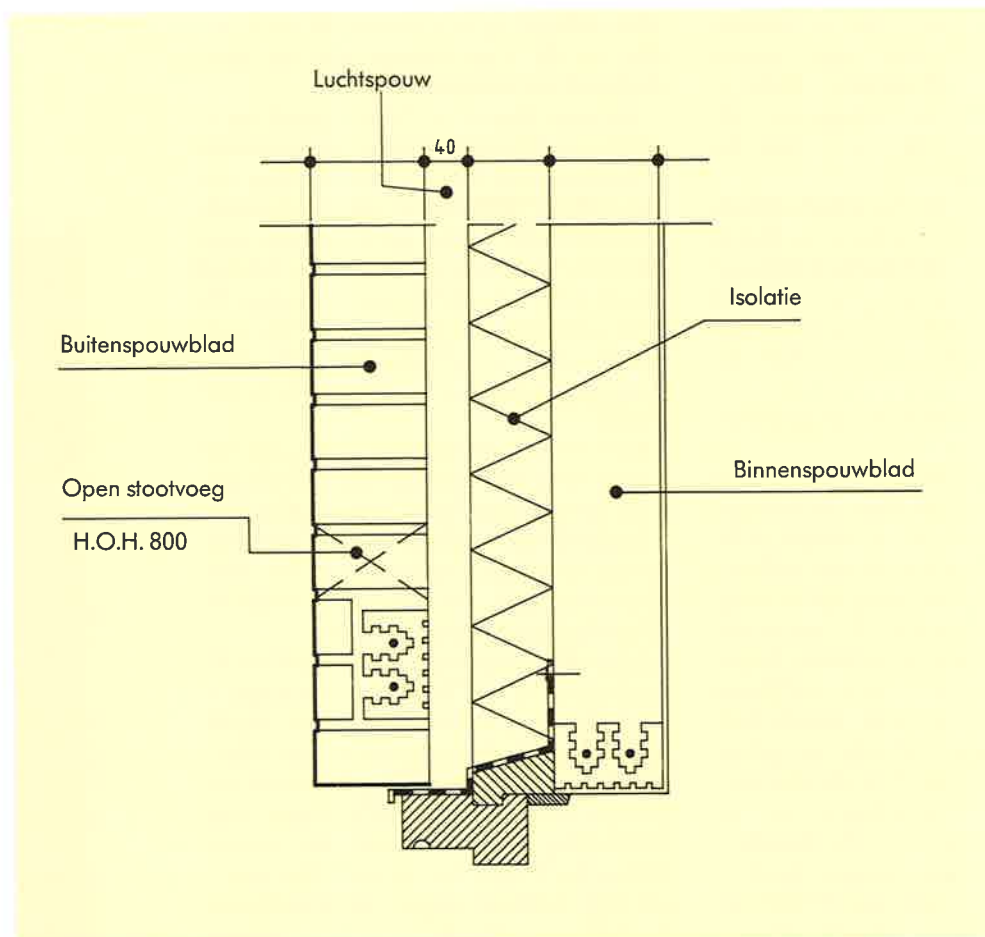
De belangrijkste functie van de spouw is het afvoeren van vocht dat vooral na lange en intensieve regenperiodes door het buitenspouwblad gedrongen is en afgevoerd moet kunnen worden naar buiten in plaats van naar de isolatie, waar het de binnenconstructie kan bedreigen. Juist nu de warmte-isolerende taak van de spouwmuur aanzienlijk is verbeterd door het aanbrengen van isolatie, moet de vochtwerende functie niet worden verwaarloosd.

NIEUWE RICHTLIJN

In de NPR 2652 'Vochtwering in gebouwen' is destijds niet voor niets opgenomen dat de luchtspouw ten minste 30 mm moet bedragen. Ook de Stichting Bouwresearch hanteert in de recent herziene versie van de Standaarddetails voor Energiezuinige Woningbouw (SBR-200) een luchtspouw van 30-40 mm. Het Bouwcentrum heeft bovendien de constructieve consequenties voor de bredere spouw al ruim voor de inwerkingtreding van het Bouwbesluit onderzocht: tot 150 mm kan met voldoende spouwankers van de juiste dikte een verantwoorde spouwmuur worden gerealiseerd.

Het dringende advies luidt derhalve om de luchtspouw niet als een restmaat te beschouwen die overblijft na de keuze van de totale gevelmaat en van de toe te passen materialen, maar met 40 mm als vast gegeven in het ontwerp en de uitvoeringsplannen op te nemen.

De Consultancy-afdeling van KNB geeft algemene technische voorlichting en projectgerichte adviezen over ontwerp, constructie en uitvoering van baksteentoepassingen. Over veel zaken zijn technische brochures beschikbaar. U kunt telefonisch contact opnemen tijdens kantooruren (tel. 08309 59110, fax 08309 51077).

Leden Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten

Bato's Gilde B.V. Ambachtelijke

Steenbakkerij, Heerwaarden,
tel. 08877 1900

Biezeveld B.V., Steenfabriek,

Kerkdriel, tel. 04704 2920

Boral Doorwerth Straatsteen,

Steenfabriek Daams, Spijk,
tel. 085 340212

Boral Doorwerth Straatsteen,

Steenfabriek Doorwerth,
Doorwerth, tel. 085 340212

Boral Doorwerth Straatsteen,

Steenfabriek Lobith I, Spijk,
tel. 085 340212

Boral Nedusa Baksteen,

Steenfabriek Erlecom, Erlecom,
tel. 08365 65111

Boral Nedusa Baksteen,

Steenfabriek Huisman-Milsbeek,
Milsbeek, tel. 08365 65111

Boral Nedusa Baksteen,

Steenfabriek Lobith III, Spijk,
tel. 08365 65111

Boral Nedusa Baksteen,

Steenfabriek Smeyers &
Voortman, Markelo, tel. 08365 65111

Brada Baksteen Esbeek B.V., Esbeek,

tel. 04246 9203

Brada Baksteen Oosterhout B.V.,

Oosterhout (N.B.), tel. 01620 54928

'De Bylandt' B.V., Waalsteen-

fabriek, Lobith-Tolkamer,
tel. 08365 42241

L.J. Duijs, B.V. Steenfabrieken,

Hedikhuizen, tel. 04162 1393

Echter Steenfabriek, B.V., Echt,

tel. 04754 81267

Leopold Engels BV, Steenfabriek,

Helden-Panningen, tel. 04760 73888

Hagens Steenfabrieken bv, Oeffelt,

tel. 08856 1444

Huissenswaard, B.V. Steenfabriek,

Angeren, tel. 085 259117

Hijkema B.V., Steenfabriek,

Delfzijl, tel. 05960 24848

Kleiwarenfabriek Buggenum B.V.,

Buggenum, tel. 04759 1666

Kleiwarenfabriek Façade Beek

B.V., Beek (L), tel. 046 372828

Kleiwarenfabriek Joosten

Kessel B.V., Kessel (L), tel. 04762 2300

Kleiwarenfabriek Joosten

Wessem B.V., Wessem, tel. 04756 2446

Linszen B.V., Steenfabriek,

Kerkrade, tel. 045 411222

'Nuance', Kleiwarenfabriek,

Afferden (L), tel. 08853 1236

'De Nijverheid', B.V. Steenfabriek,

Azewijn, tel. 08345 1644

Randwijk anno 1839, B.V.

Steenbakkerij, Heteren,
tel. 08306 22389

Rodruza - Steenfabriek

Rossum B.V., Rossum (Gld),
tel. 080 224960

Rodruza - B.V. Steenfabriek

'De Zandberg', Gendt, tel. 080 224960

'De Roodvoet' B.V., Steenfabriek

Rijswijk (Gld), tel. 03452 8343

'De Rijswaard' B.V., Steenfabriek

Aalst (Gld), tel. 04185 2221

Schipperswaard BV, Steenfabriek,

Echteld, tel. 085 332315

'St. Joris' Keramische Industrie

B.V., Beesel (L), tel. 04704 1551

Strating B.V., Steenindustrie,

Oude Pekela, tel. 05978 13920

Terca Baksteen BV, Steenfabriek

Bemmel, Haalderen, tel. 08811 63924

Terca Baksteen BV, Steenfabriek

Haafden, Haafden, tel. 04189 7111

Terca Baksteen BV, Steenfabriek

Heteren, Heteren, tel. 08306 22014

Terca Baksteen BV, Steenfabriek

Kijfwaard Oost, Pannerden,
tel. 08366 1841

Terca Baksteen BV, Steenfabriek

Kijfwaard West, Pannerden,
tel. 08366 1841

Terca Baksteen BV, Steenfabriek

Ochten, Ochten, tel. 03444 1441

Terca Baksteen BV, Steenfabriek

Thorn, Thorn, tel. 04756 1255

Terca Baksteen BV, Steenfabriek

Wolfswaard, Opheusden,
tel. 08887 3367

'Terra' B.V., Steenfabriek, Son,

tel. 04998 74222

Timmermans en Zoon,

Vlamovensteenfabrieken, Elst (U),
tel. 08384 1227

'De Vlijt' B.V., Steenfabriek,

Winterswijk, tel. 08345 1644

Vogelensangh, Steenfabriek, Deest,

tel. 08870 12459

'De Waalwaard' B.V., Steenfabriek

Dodewaard, tel. 08885 2354

'De Werklust', Steenfabriek, Losser,

tel. 05423 82997

Zennewijnen BV, Steenfabriek,

Zennewijnen, tel. 085 332315

'Baksteen' is het vakblad van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) en verschijnt in controlled distribution drie maal per jaar. Het blad biedt informatie over de baksteenindustrie en belicht opvattingen over het ontwerpen in baksteen. Daarnaast bevat 'Baksteen' artikelen over stapeltechniek en construeren, produktassortiment en kwaliteit, en de wijze waarop baksteen in de werk- en woonomgeving wordt toegepast. Elk nummer bevat een Portfolio waarin de belevingswaarde van baksteen aan de hand van een opvallend bouwwerk centraal staat.

IS GEMETSELD IN BAKSTEEN